

«Бекитемин»

Филология илиминин кандидаты
окумуштуулук даражасын коргоо
боюнча түзүлгөн К 10.22.648

диссертациялык кеңештин төрагасы,
проф. К. З. Зулпукаров

2024-ж.

Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңештин 2024-жылдын 18-мартындагы отурумунун

№ 20/4 ТОКТОМУ

Катышкандар: Диссертациялык кеңештин төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров (10.02.20), диссертациялык кеңештин төрагасынын орун басары ф.и.д., проф. М. Ж. Тагаев (10.02.20), диссертациялык кеңештин мүчөлөрү: ф.и.д., проф. З. К. Дербишева (10.02.20), ф.и.д., проф. П. К. Кадырбекова (10.02.20), ф.и.д., проф. С. Н. Абдуллаев (10.02.20), ф.и.д., проф. М. И. Лазариди (10.02.20), ф.и.д., проф. Г. А. Мадмарова (10.02.20), ф.и.д., проф. К. Т. Джаманкулова (10.02.01), ф.и.д., проф. И. Абдувалиев (10.02.01), ф.и.д., проф. К. Саматов (10.02.01), ф.и.д., проф.м.а. А. Т. Абдраева (10.02.20), ф.и.д., проф.м.а. Т.Сыдыкова (10.02.01).

Окумуштуу катчы: ф.и.к., доц. Г. О. Ибраимова (10.02.20)

Күн тартибиндеги маселе:

4. Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги

Күн тартибиндеги маселе:

4. Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин алдын ала коргоосу.

Угулду:

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Бүгүнкү отурумдун урматтуу катышуучулары, кворум бар талкууга филология илимдеринин 12 доктору жана 1 кандидаты катышууда.

Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган илимий иш диссертациялык кеңешке коргоого келип түшкөн. Илимий жетекчиси - ф.и.д., доцент А. Т. Абдраева.

Кеңештин урматтуу мүчөлөрү баарыңыздар диссертацияны окуп чыктыңыздар. Изденүүчү жана анын илимий иши тууралуу жалпы маалымат берүү үчүн сөз окумуштуу катчы Г.О. Ибраимовага берилет.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы ф.и.к., доцент Г. О. Ибраимова: Диссертациялык иш жана ага тиешелүү аттестациялык документтер К 10.22.648 диссертациялык кеңешине 2024-жылдын 9-февралында коргоого келип түшкөн.

Диссертациялык иш “Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин” кыргыз филологиясы кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкуудан өткөн. Ал талкуунун жыйынтыгында диссертациянын темасынын актуалдуулугу белгиленип, өз алдынча аткарылган илимий изилдөө экендиги айтылат. Жыйынтыгында диссертацияга оң мүнөздөмө

берилип, талкууда айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунушталган.

Диссертациялык ишке К 10.22.648 диссертациялык кеңештин кезектеги отурумунун 2024-жылдын 16-февралындагы №19-токтому менен төмөнкү курамда эксперттик комиссия бекитилген: ф.и.д., проф. К. Саматов (10.02.01), ф.и.д., проф. П. К. Кадырбекова (10.02.20), ф.и.д., проф. С. Н. Абдуллаев (10.02.20). Диссертациялык ишке бекитилген эксперттик комиссия илимий ишти 10.02.20. – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча коргоого кабыл алууга жана ачык коргоого сунуштаган.

Шарипова Чынар Раимбековнанын аттестациялык документтери Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын койгон талаптарына жооп берет.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Ыракмат. Анда диссертациялык иштин мазмуну менен тааныштыруу үчүн сөздү изденүүчү Шарипова Чынар Раимбековнага берсек. Регламентке 15 мүнөт жетиштүү болот. Ишти кыска жана так кылып баяндап бериңиз.

Изденүүчү Ч. Р. Шарипова: Саламатсыздарбы, урматтуу төрага, урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөлөрү, “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темадагы 10.02.20 – тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча даярдалган диссертациянын мазмунун, негизги жоболорун жана натыйжаларын баяндап берүүгө уруксат этиңиздер. Илимий жетекчим филология илимдеринин доктору, доцент Абдраева Айгүл Төлөковна.

Теманын актуалдуулугу. Түстөрдүн көрүү органы аркылуу адамдын аң-сезимине кириши, ой-туюмда өзүнчө элеске ээ болуп, кишинин психикасына таасир тийгизиши, көркөм тил каражаттары аркылуу берилиши гносеологияда, психоллингвистикада, стилистика теориясында ж.б.илимий тармактарда каралышы, колоро-нимдердин универсалдык касиеттерин, этнос

аралык, маданий аралык жана жеке тилдик сапаттарын изилдөөгө болгон кызыгуулардын өсүшү, көркөм чыгармаларда түс лексемаларынын образ жаратуучулук, пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө зарылдыгы, бир тилден экинчи тилге которулуу өзгөчөлүктөрүн талдап чыгуу муктаждыгы.

Жазуучу-философ Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдердин орус тилинен немис жана кыргыз тилдерине которулушун иликтөө өзүнчө жаңы маселелерди ачыкташы, талкууланып, буга чейин белгисиз натыйжаларды алууга негиз боло ала тургандыгын теманын актуалдуулугу катары кароого болот.

Изилдөөнүн максаты. Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча колоронимдердин немис жана кыргыз тилдерине которулушун салыштырып талдоо.. Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

1) түс таануу, түс өлчөө теориялары менен таанышып чыгуу, колоронимдер тууралуу илимий изилдөөлөрдүн идеяларын, жоболорун, принциптерин, ык-методдорун өздөштүрүү;

2) колоронимдер жөнүндөгү монолингвалдык, билингвалдык жана полилингвалдык талдоолорго сереп салуу; өң-түс аталыштарынын типологиясы, этимологиясы, деривациясы боюнча иштерди талдап чыгуу, жетекчиликке алып пайдалануу;

3) Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги колоронимдерге сапаттык. сандык анализ жүргүзүү; алардын статистикасын жана парасинтагматикалык түзүмүн аныктоо;

4) повесттин немисче, кыргызча котормолоруна лингвосемантикалык жана лингвотипологиялык сереп жүргүзүү; оригинал менен котормонун ортосундагы адекваттуулук, шайкештик жана дал келүүчүлүк көрсөткүчтөрүнө мүнөздөмө берүү;

5) котормо менен оригиналдын ортосундагы окшоштук-айрмачылыктардын типтүү көрсөткүчтөрүн сыпаттап чыгуу.

Алынган натыйжаларынын илимий жаңылыгы

1) кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоонун жүргүзүлүшү;

2) Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берилиши;

3) повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоонун аткарылышы;

4) тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу моделдеринин иштелип чыгышы жана колдонулушу.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү

Диссертациянын натыйжалары тексттин тилин изилдөөчүлөргө, сөз маданияты жана стилистика боюнча сабактарда айлана-чөйрөнү сүрөттөөдө колоронимдерди колдонуу ыкмаларын үйрөнүүгө, көркөм чыгарманы тилден тилге которуу теориясын өздөштүрүүгө, орусча-немисче-кыргызча үч тилдүү, түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүгө өбөлгө боло алат. Ал эми **теориялык баалуулук катары**, изилдөөнүн материалдары ЖОЖдордо лексикология, салыштырма тил илими боюнча атайын курстарды, семинарларды өтүүдө колдонулушу мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Бардык колоронимдер тил аралык, маданий аралык мүнөздө болот. Бир гана тилге тиешелүү колоронимдер сейрек кездешет.

2. Көркөм текстте колоронимдер түрдүү заттарды сүрөттөөдө, алардын сырткы көрүнүшүн сыпаттоодо колдонулат. Аларды тилден тилге которуу сапаты котормочунун компетенттүүлүгүнө байланыштуу.

3. Ч. Айтматов пайдаланган өң-түс аталыштарын котормочулар бирдей деңгээлде бере албайт, ошондуктан аларды бир нече типтүү формулалар менен туюнтууга болот.

4. Колоронимдер тексттин курамында, жалпы дискурста түрдүү критерийлер аркылуу жиктелишет. Аларды түз-өтмө, баштапкы-жаңы,

табигый-жасалма, таза-аралаш, жагымдуу-жагымсыз, жөн-символдуу, которулган-каторулбаган ж.б. өлчөмдөр менен мүнөздөөгө болот.

Иштин көлөмү жана түзүлүшү.

Изилдөө кириш сөздөн, үч баптан, корутундудан жана шилтемелердин тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү -169 бет. Колдонулган адабияттардын саны - 213.

Иштин I бапы «Өң-түс аталыштарын изилдөөнүн баштапкы идеялары, жоболору жана өңүттөрү» деп аталып, түс таануу теориясынын негиздери, өң-түс заты жана анын касиеттери илим аралык изилдөө объектиси катары, түс таануунун жаралышы жана негизги багыттары, түс аталыштарын иликтөөгө тиешелүү илимий тармактар, түстүн символдук маани-маңызы, түс психологиясы жөнүндө, өң-түс аталыштарынын лингвистикада изилденишиндеги өзгөчөлүктөрү боюнча теориялык жактан терең изилденип, тиешелүү жыйынтыктар чыгарылган.

Иштин II бапы “Өң-түс атоолорун салыштырып изилдөөнүн методологиясы, материалдары жана методдору” деп аталат. Мында иштин методологиялык негиздерин түзүүчү баштапкы жоболор, изилдөөдө жетекчиликке алынган ык-методдор, өң-түс лексикасынын парадигмалык түзүмү, өң-түстү туюнтуучу чектүү сөздөр, колоронимдердин негизги аталыштарынын кыскача эквиваленттери, өң-түс аталыштарынын этимологиясынын ностратика тармагында изилдениши, көркөм тексттерди которуу ыкмалары кыргыз котормочуларынын Айтматов ааламын ачуудагы котормо стилдери талданып, чагылдырылган.

Үчүнчү бап “Ч.Айтматовдун «Ак кеме» повестиндеги колоронимдердин окуя баяндоодогу, көркөм образ жаратуудагы кызматын парадигматика-синтагматикалык өңүттө изилдөөнүн негизги натыйжалары жана талкуулоосу” деп аталат. Бул бапта “Ак кеме” повестинин орус тилден кыргыз жана немис тилдерине которулушундагы өзгөчөлүктөрү тууралуу, *ак, кызыл, кара, көк, сары, боз, жашыл, күрөң* жана башка түстөрүнүн аталыштарынын жогорудагы үч тилдеги шайкештери, көркөм образды жаратуудагы кызматы,

үч тилдеги өз ара катышы парасинтагматикалык өнүттө каралып, бир нече жаңы натыйжалар алынды. Алар жаңы формулалар жана парасинтагматикалык схемалар түрүндө да көрсөтүлдү.

Корутундуда илимий изилдөө ишинин жыйынтыгында алынган негизги натыйжалар берилди.

Диссертациялык иште коюлган максат-милдеттерге ылайык Ч. Айтматовдун “Ак кеме” чыгармасына парасинтагматикалык анализ бир катар методдордун жардамы менен жүргүзүлдү. Тактап айтканда, түс аталыштарын изилдөөдө биз бир нече илимий-лингвистикалык концепциялардын жана башкалардын жоболоруна таяндык: а) салыштырма жана типологиялык лингвистика; б) лингвосемиотика жана котормо теориясы; в) антропоборбордук тил илими; г) тилдик материалдарды полипарадигмалык өнүттө талдоо теориясы; д) парасинтагма жөнүндөгү окуу.

Иште бир нече жаңы натыйжалар алынды: а) орус, кыргыз, немис тилдериндеги колоронимдердин тизмеси жана өз ара эквиваленттери берилди. алардын семантикалык шайкештиги белгиленди. Эзелки *кар “кара” сөзүнүн рефлекстери ностратиканын алкагында талдоого алынды; б) кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоо жүргүзүлдү; в) Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги түс аталыштарына сапаттык-сандык мүнөздөмө берилди; г) повесттеги орусча колоронимдердин немисчеге жана кыргызчага которулушуна лингвотипологиялык сыпаттоо жасалды; д) тил аралык эквиваленттүүлүктүн жалпылоочу моделдери иштелип чыгып, колдонулду. Көңүл бурганыңыздар үчүн чоң рахмат!

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Ыракмат, анда эмесе, суроо-жоопторго өтсөк. Суроолоруңуздарды берсеңиздер болот. Замира Касымбековна сурооңузду бериңиз!

Ф.и.д., профессор З. К. Дербишева:

1-суроо: Ошондо, азыркы сиз айтып жаткан формула, схемалар окумуштуу Задорожныйга таандыкпы?

Издэнүүчү Ч. Р. Шарипова: Ыракмат сурооңузга Замира Касымбековна!

1-суроого жооп: Задорожныйдын эмгектеринде параситагматикалык изилдөөлөргө көп көңүл бурулган, бирок анын эмгектеринде схема, формулалар жок. К.Зулпукаровдун эмгектеринде схема түрүндөгү изилдөөлөрдү кездештирүүгө болот, бирок алар менен биздин формулалар, схемалар айырмаланат. Биз жогоруда айтып, көрсөтүп жаткан моделдерди өзүбүз иштеп чыккан моделдер катары кароого болот.

Ф.и.д., профессор М. Ж. Тагаев:

1-суроо: Чынар Раимбековна, айтыңызчы эмне үчүн илимий ишиңизде, авторефератта кээ бир жерлеринде “колороним” кээ бир жерлеринде “колороним” деген терминдер колдонулган ?

Издэнүүчү Ч. Р. Шарипова: Агай сурооңуз үчүн чоң рахмат! Туура байкагансыз, негизи тил илиминде эки термин тең эле колдонулат. Бул жерде изилдөөбүздүн жүрүшүндө, темабыздын аталышынын кайрадан бекиттирип өзгөрткөндүгүбүздү эске алышыбыз керек. Биринчи темабызда “колороним” деп бергенбиз, бирок кийинчирээк “колороним” деп өзгөрткөнбүз.

Ф.и.д., профессор М. Ж. Тагаев: Анда ошонун бирин алыш керек да.

Издэнүүчү Ч. Р. Шарипова: Ооба Агай, өзгөрбөй калган жерлерин оңдойбуз!

Ф.и.д., профессор М. Ж. Тагаев: Макул аны эми техникалык кетирилген ката катары карасак болот. **Мендеги экинчи суроо:** Цветобозначение в любом языке несет культурную прогматику. Почему не рассмотрена культурная маркировка цветобозначений? Түстөрдүн аркасында кандай дүйнө, кандай маанилер бар мына ушуга да токтолуш керек!

Издэнүүчү Ч. Р. Шарипова: Рахмат Агай сурооңузга! Бул жерде сиз айтып жаткан түстөрдүн маани-маңызы боюнча биз 1-2-баптарда түстөрдүн теориясын изилдегенибизде комплекстүү кээңири токтолгонбуз. Азыр убакыттын аздыгына байланыштуу, мен бул нерселер боюнча жетишээрлик маалымат бере албай калдым окшойт. Түшүндүргөнгө аракет кылайын.

Ф.и.д., профессор М. Ж. Тагаев: Макул дальше, смотрите, мобу жерде мисалы, которгондо “көк” деп жатасыз, көк асман дейбиз, көккө сыйынабыз дейбиз анын аркасында канча маани турат. Мисалы: Чингиз Хан обратился к синему небу, а биз кыргыздар Көкөтөңир, көккө сыйынабыз деп айтабыз. Мына ушуга окшогон нерселер эмнеге каралган эмес?

Издөнүүчү Ч. Р. Шарипова: “Көк” темасы биздин ишибиздин 3.6-пунктунда каралган. Негизи эле түстөрдүн маданий аралык өзгөчөлүктөрү боюнча токтолгонбуз. Мисалы ушул “көк” түсүнүн кыргыз маданиятындагы *көк чыгып, көккө сыйынып, көк кийип* деген сыйактуу маанилери жогорудагы биз айткан бөлүмчөдө каралган.

Ф.и.д., профессор М. Ж. Тагаев: Макул биздин дүйнө таанымыбызда, айрыкча түс таануунун аркасында канча деген нерселер жатат. Мисалы: Бул жерде олтурган Кубат Саматович түстөр боюнча өтө жогорку адис, анын аркасында эмне деген гана дүйнө жатат. Айтайын дегеним, сиз түстөрдүн дүйнөсүн ар тараптуу ачканга аракет жасашыңыз керек!

Издөнүүчү Ч. Р. Шарипова: Чоң рахмат Агай! Бул боюнча дагы толуктоолорду киргизгенге аракет кылабыз.

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Дагы кимде кандай суроолор бар?

Ф.и.д., проф. Г. А. Мадмарова:

1-суроо: Мынаны кандай түшүнсө болот: «Колороним имеет межязыковой, межкультурный характер» поясните на некоторых примерах.

2-суроо: Сиз этимологиялык анализ жасапсыз, бирок түстөрдүн баарына эмес, выборочно алыпсыз. Чем обусловлен этот выбор и что он показал?

Издөнүүчү Ч. Р. Шарипова: Гүлипа Араповна суроолорунуз үчүн чоң рахмат! Эмне үчүн түстөрдүн этимологиясын изилдегенде кээ бир түстөргө гана токтолдук? Өзү тилдердеги базалык негизги түстөрдүн саны түрдүүчө, кээ бир тилде 6, кээ бир тилде 7, кээ бир тилдерде 12 негизги түс бар. Орус лингвисти Миронованын анализи боюнча, тилде канча түс болсо да алардын ичинен эң көп колдонулгандары бул - *ак, кара жана кызыл* түстөрү. Диссертациялык иштин 2-бапында бул үч бурчтук катары көрсөтүлгөн.

Биздин ишибизде да, эң көп кездешкен түстөр так ушул түстөр болду. Муну атайын таблицадан көрсөнүздөр болот. Ошол себептүү ушул үч түстүн этимологиясына токтолгонбуз. Ал эми колоронимдер тил аралык, маданий аралык мүнөзгө ээ деген боюнча төмөндөгүлөрдү айтып кетсе болот:

Тилдеги колоронимдердин бир тилден экинчи тилге которулушунда чоң өзгөчөлүктөр бар. Буга ар бир элдин менталитети, маданияты өз таасирлерин тийгизет. Кээ бир тилде берилген бир түс атоосу, башка тилде таптакыр башка түс аркылуу берилиши мүмкүн. Айрыкча көркөм тексттерде бул көрүнүш көп учурай тургандыгына ынандык. Демек, көркөм тексттердеги колоронимдердин которулушу өзгөчө аяр мамилени талап кылат. Мисалы: *Аксакал* деген сөздүн немисче которулушун карап көрсөк болот.

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Урматтуу коллегалар, анда эмесе суроолорду токтотуп, сөздү эксперттерге берсек! Сөз кезеги профессор Кубатбек Саматовичте.

Ф.и.д., проф. Кубатбек Саматов:

Мен он эки беттен турган оппоненттик пикир жаздым. Иштешип жатабыз. Биринчи варианттагы иште бир топ олуттуу кемчиликтер бар болчу, жоюп жатат четинен. Ошол кемчиликтердин кээ бирлерине токтолуп өтөйүн.

Диссертациядагы кемчиликтер:

1. Мына азыр эле Гүлипа Араповна айткан, коргоого сунушталган жобонун биринчи пунктунда “Бардык колоронимдер тил аралык, маданий аралык мүнөздө болот. Бир гана тилге тиешелүү колоронимдер сейрек кездешет”. Бул конкреттештирилиши керек. Мисалы изденүүчү немис тилинен адис болсо да, Брент Берлин менен Пол Кейдин эмгектерине олуттуу мамиле жасаган эмес өңдөнөт. Ошентсе да белгилүү орус тилчиси Василевичтин эмгегинен цитата келтирип койсо жетиштүү болмок. Ал айтып жатат: «Категоризация наименований цвета имеет универсальные черты, свойственные языку как продукту психической деятельности». «Языки обнаруживают разные степени приближения к универсальной категоризации; ближе всего к ней – языки европейского лингво-культурного ареала.

Полученные нами данные можно рассматривать как данные, подкрепляющие гипотезу Берлина - Кея о стадиях развития языков в области цветообозначения. Бул жерде ошол эки автордун эмгектерин киргизиш керек.

2. «Диссертациялык иштин актуалдуулугу» бөлүмчөсүндө «көркөм чыгармада бул топтогу лексемалардын образ жаратуучулук, пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн изилдөө» - деп жазылган. Бирок иште «пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүгү тууралуу сөз жок.

3. Диссертациянын илимий изилдөөлөргө коюлган талаптарга жооп бере турган жаңылыгынын 1-пункту «кыргыз колоронимдеринин төркүнүнө этимологиялык талдоонун жүргүзүлүшү» - деп аталат. Аталган натыйжа жаңылык эмес, анткени кыргыз колоронимдеринин этимологиялык маселелери түркологияда (анын ичинде кыргыз тил илиминде) жетиштүү даражада буга чейин эле иликтенип, талашсыз жыйынтыктар чыгарылган.

2 - натыйжа тактоону талап кылат.

4. «Иштин натыйжаларынын апробациясы» бөлүмчөсүндө иштин публикациялары жөнүндө маалымат берилген. Талап боюнча публикация өзүнчө пунктта орун алыш керек. Бул биринчиден, экинчиден, баяндамалардын аталыштары белгисиз.

5. Диссертациянын темасы боюнча 12 илимий макала жарык көргөн. Анын жарымы авторлош. Макалалардын көлөмдөрү кичине. Эмгектин 3-бабындагы түйүндүү маселелерди чагылдырган көлөмдүү макала жок.

6. 1-бап боюнча. «1.1.1.Түс таануунун энциклопедиялык өңүтү» аттуу бөлүмчөдө БСЭдеги түскө тийиштүү маалымат толук которулуп берилген (көлөмү – 3 бет, 4224 белги). Бул бөлүмчөнү жаңы илимий жетишкендиктердин негизинде кайра жазуу зарыл.

«1.2.Түс таанууга жана түс аталыштарын иликтөөгө тиешелүү илимий тармактар» аттуу пунктта В. Г. Кульпинанын «Теоретические аспекты лингвистики цвета как научного направления сопоставительного языкознания» аттуу докторлук диссертациясы менен «Лингвистическая цветология. От истории к современности цветовых концептосфер» аттуу

монографиясына кененирээк токтолушу керек эле. Тилекке каршы. Андай болбой калган.

7. Ушул эле пунктта: «Түс синестезиялык (грекче *synaesthesia* “бирге сезүү, бирге туюу”) өңүттө да каралышы мүмкүн» – деген божомолду айтат. Автор менин бул жааттагы эки макалам менен тааныш эмес. Алар: 1. Синестезия феномени (жалпы сереп салуу)// Вестник КРСУ, 2019, том 19, № 2, 82-88-бб.; 2. Көркөм чыгармалардагы синестезиялык метафоралар // Вестник КРСУ, 2019, том 19, № 2, 89-92-бб.

I баптын тыянактарын тактоо жана иреттөө зарыл.

8. 2-бап боюнча. «2.3. Өң-түс лексикасынын парадигмалык түзүмү изилдөө материалы катары» аттуу бөлүмчөдө «2.3.1. Тилдеги өң-түстү туюнтуучу сөздөр чектүү, өз алдынча лексика-семантикалык бир топту түзөт» - деп жазат. Чектүү лексемасын курсив менен берет. Бул жаңы терминби? **Кара** сөзүнүн толук семантикалык корунан үзүндү – деп, анын 51 маанисин берет. Үзүндүсү 51 болсо, толугу канча болду экен?

«2.4. Өң-түс аталыштарынын этимологиясы жөнүндө» аттуу пунктта: “Өң-түстү атоочу сөздөрдүн тилдердеги жалпы саны чектүү жана белгилүү. Алардын өзөгүн 7-8 эле лексема түзөт. Калгандары аралашма, тутумдаш, кошмок түстөрдү атайт”- деп жазат.

Маалымат үчүн: Орус тилинде 12, англис тилинде 11, немис тилинде 7, кыргыз тилинде 8 (ак, кара, боз, кызыл, сары, жашыл, көк, күрөң) базалык түс жана аларды вербалдаштырган лексемалар бар.

9. 2.4.2. «Байыркы **kar* «кара» уңгусунун рефлекстери» пунктта аталган лексеманын монгол, тунгус-манжур, түрк, корей, япон, афразия, дагестан, дравид, индоевропа, кытай тилдериндеги маанилери тизмеленет. (көлөмү – 4 бет, 4942 белги). Бул материалдардын темага тиешеси жок. Демек, муну алып таштоо керек.

10. 2.4.3. Эми биз байыркы **kar* «кара» уңгусунун азыркы кыргыз тилиндеги семантикалык жана сөз жасоочулук дериваттарын башка жакынкы, алыскы тектеш тилдердин материалдары менен салыштырып

карайбыз (көлөм- 8 бет, 14471 белги). Бул – өзүнчө пункттун аталышы. Темача мындай аталбайт. Мындагы материалдардын ишке түз тиешеси жок. Демек, муну да алып таштоо зарыл.

11. 2.5. Кыргызча колоронимдердин түрк тилдериндеги негизги шайкештери (көлөмү – 10 бет, 18452 белги). Бул бөлүм да иштин темасына коошпойт. Демек, муну да алып таштоо керек.

Сунуш: акыркы 3 пунктту алып таштап, котормо таануу боюнча бөлүмдөрдү киргизүү зарыл. Анткени иштин негизин котормо түзөт.

12. 3-бап боюнча: Баптын темаларынын аталыштарындагы логика чабал. Мисалы, кара түстүн көркөм образды жаратуудагы кызматы. **Суроо:** башка түстөр образ жарата албайбы? Образ деген эмне?

13. «3.1.Котормо «эркиндиги» тууралуу» аттуу пунктта котормо теориясына тийиштүү маалымат жок. Автор: «Ал эми котормочу «ээнбаштык» кылып көп эле өң-түс аттарын үч түрдүү маанилерде колдонгон. Котормочу өзүнүн теңирчиликке болгон кызыгуусун жана терең ишенүүсүн Ч.Айтматовго таңуулап койгон». Биринчиден, «ээнбаштык» - орой сөз, экинчиден, котормочу А.Жакыпбеков теңирчил экендигин автор өзү далилдей алабы?

Жогоруда айтылган сын-пикирлер, сунуштар илимий иштин сапатын арттырат деген ойдобуз.

Издөнүүчү Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темада 10.02.20 - салыштырма-тарыхый, типологиялык жана тектештирме тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши жогоруда айтылган сын-пикирлерди эска алуу менен коргоого сунуш кылынсын деген пикирдебиз.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров:

Эксперттин пикирине карата диссертанттын жообун угалы.

Издөнүүчү Ч. Р. Шарипова:

Чоң ыракмат сунуштарыңызга Кубатбек Саматович!

1. Брент Берлин менен Пол Кейдин эмгектерине кайрылганбыз, статистиканы таблица түрүндө киргизүү так ушул эки автордун иштерине таянып киргизилген болчу. Сунуштар эске алынып, жобонун биринчи пунктуна өзгөртүүлөр киргизилди.

2. Биз теманын актуалдуулугуна токтолгонубузда колоронимдердин пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн баса белгилегенбиз. Ал эми пейзаж – адабий көркөм чыгармада табият көрүнүшүн сүрөттөп, чыгарманын мазмунун, каармандардын түрдүү кырдаалдардагы психологиялык абалын ачып берүүгө багытталат. **Лирикалык пейзаж** каармандын көңүл маанайынын абалын көрсөтүлөт. Мындай пейзаждык сүрөттөөлөр Айтматовдун биз иликтеп жаткан чыгармасында көп эле кездешет.

3. Туура, бирок бир жагынан илимий жүгүртүүгө жаңы ностратикалык аспектидеги эмпирикалык материалдардын киргизилиши, экинчи жагынан, өз көз карашыбызды билдирүү менен колоронимдердин маанилеринин берилүү жолдору боюнча айрмачылыктар бар.

4. Диссертациялык иштин киришүү бөлүмүндөгү апробациясы деген жерде жазылган болчу, алынды, анын ордуна тема боюнча жасалган баяндамалар тууралуу маалыматтар жазылды. Макалалар өзүнчө пунктта орун алды. (Макалалардын, баяндамалардын аталыштары авторефераттын орусча, кыргызча варианттарында да берилди).

5. Диссертациялык тема боюнча макалалар негизинен, ошо жарык көргөн журналдардын талап кылынган көлөмүндө берилген. 3 - бапты чагылдырган макалалар төмөнкүлөр:

1. Шарипова, Ч. Р. Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестинде колоронимдердин берилиши (салыштырууларды талдоонун негизинде) / Ч. Р. Шарипова // Илим. Билим. Техника. – 2019. – No. 3(66). – P. 78-81. – EDN UNNBVA. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42818975>

2. Шарипова, Ч. Р. Көркөм тексттердеги котормо «эркиндиги» тууралуу

А.Т.Абдраева, Шарипова, Ч. Р. // Приоритетные направления теоретического и прикладного языкознания в лингвоэтнокультурном пространстве Кыргызстана. Ош, 2023. – С.17-21.

3. Шарипова, Ч. Р. Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги ак түстүн аталыштарынын орусчадан кыргызчага жана немисчеге которулушу/ А.Т.Абдраева, Шарипова, Ч. Р. // Приоритетные направления теоретического и прикладного языкознания в лингвоэтнокультурном пространстве Кыргызстана. Ош, 2023. – С.21-26.

4. Шарипова, Ч. Р. Цветокulturные установки в немецком языке и их сопоставительный анализ с другими языками / Ч. Р. Шарипова // Вестник Ошского государственного университета. – 2017. – № 4. – С. 214-217. – EDN YNSIGR.<https://elibrary.ru/item.asp?id=32379518>

6. В.Г.Кульпинанын иштерин караганбыз, иште да библиографияда да бар. Сиз айткан бөлүмдө да бар. (Караңыз: 11-бет (жазылбай калган экен коштук),17-бетте бар болчу,18-бетте да бар эле).Төмөнкү эмгектерин колдондук:

Кульпина, В. Г. Лингвистика цвета [Текст]: термины цвета в польск. и рус. яз. / В. Г. Кульпина. – М.: Моск. лицей: Рус. филол. вестн., 2001. – 470 с.

Кульпина, В. Г. Теоретические аспекты лингвистики цвета как научного направления сопоставительного языкознания [Текст]: автореф. дис... д-ра филол. наук / В. Г. Кульпина. – М., 2002. – 31с.

7. Толуктоолорду киргиздик. (Карасаңыз болот: 14-бет). Жок. Жаңы термин эмес. Бул техникалык ката (Ондолду, карасаңыз болот: 44-бет).

8. Өң-түстү атоочу сөздөрдүн тилдердеги жалпы саны чектүү жана белгилүү. Алардын өзөгүн 7-12 лексема түзөт. Орус тилинде 12, англис тилинде 11,немис тилинде 7, кыргыз тилинде 8 (ак, кара, боз, кызыл, сары, жашыл, көк, күрөң) базалык түс жана аларды вербалдаштырган лексемалар бар. Калгандары аралашма, тутумдаш, кошмок түстөрдү атайт (деп ондолду: 55-бет).

9,10,11. (Алынды) Сунуш эске алынды,мазмундан көрсөнүз болот.

12. Башка түстөр деле көркөм образдарды жарата ала тургандыктары иштин башка пункттарында каралды. Кара түс чыгармада өтө көп колдонулгандыктан өзүнчө алдык.

В.Г.Белинский минтип айткан: «Философ силлогизм менен сүйлөйт, акын образ, элес менен сүйлөйт, бирок ал экөөнүн тең эле айта турганы бир эле нерсе жөнүндө. Бирөө далилдейт, экинчиси элестүү чагылдырат, экөө тең ишендирет. Биринчисин аз гана эл угат жана түшүнөт, экинчисин баардык эл түшүнөт. Искусствонун, анын ичинде көркөм адабияттын эң айырмалуу белгиси — бул анын **образдуулугу**. Маселен, кыргыз жериндеги эле биз көрүп жүргөн тоолор жөнүндө географиялык түшүнүктөр боюнча сөздүктө мындай айтылат: «Тоо-жер бетинде түзөң аймактардан бир кыйла бийик көтөрүлгөн бөлүгү». Бул түшүндүрүүдө эч кандай образдуулук жок. Болгону жөнөкөй маалымат берилген. Ал эми адабиятта, көркөм чыгармада мындай айтылбайт. Образдуулуктун касиети миндеген жөнөкөй сөз менен бере албаган нерсени кыска жана так элестүү бергендигинде. Көркөм чыгармада образдуулук жаратуу үчүн ошол чыгарманын мазмуну, формасы, идеясы жана темасы, сюжети жана композициясы, тили жана каармандар системасы аракеттенет. Жада калса Манас атанын ким экендигин, анын кандайлыгын, көрүнүшүн, мүнөзүн жана баатырлыгын «мурду тоонун сеңирдей, айбаты албарс темирдей» ж.б.у.с образдуу сөз айкаштары аркылуу таанып, көкүрөгүбүзгө киргизебиз.

Көркөм образ – образдуулуктун бир көрүнүшү катары, адабияттын маңызын, жашоосун, кызматын көрсөткөн негизги түшүнүктөрдүн бири. Жазуучу өзүнүн чыгармада берейин деген оюн кандайдыр бир адамдын айланасына топтойт, ошонун жүрүш-турушун, мүнөзүн психологиясын көрсөтөт. Мисалы, Ч. Айтматов «Ак кеме» повестинде окуяларды негизинен жаш наристенин – (Нургазынын) айланасында топтойт.

13. Биз котормочу тууралуу мындай пикирди жазышыбызга талдоодогу мисалдарга гана таянып айттык. Ал эми «ээнбаштык» деген сөздү көрүп

турганыңыздардай, тырмакчанын ичине алып айтып жатабыз. Теңирчилик көз караштагы, автордун түп нуска тексттинен оолактаган төмөндөгүдөй мисалдарды чыгарманын кыргызча котормосунда өтө көп кездештирүүгө болот:

1. И горы Кунгеи, обращенные к солнцу; на склонах Кунгеев ничего не росло, кроме травы. И горы еще поменьше, в той стороне, где озеро – просто голые каменистые увалы (БП: 197).

2. Das Kungei – Gebirge, der Sonne zugekehrt, auf dessen Hängen nichts wuchs ausser Gras – die noch kleineren Berge auf der Seeseite, kahle, steinige (Н:52).

3. Илгери-илгери, - деп айтып берчү таятасы, - кыргыздар күнгө, **көккө** сыйынып, **көк** асманды Теңир туткан. **Көккө** чокусу жетип турган улуу тоону Теңир-Тоо деп атап, анын **күмүштөнгөн** чокусун Хан-Теңир деп улук көргөн. Теңир-Тоону калкалап, **ак** мөңгү сакал Ала-Тоо керме тартып чалкалап, бу да укмуш бараандуу. **Ак** сакалдын **кара** көрпө жакасы сымал береги көлгө түшкөн көкүрөгүн чер токой баскан... Күнгөйгө дүрбү салса, бул тараптын тоолору жапысыраак, токою жок жылаңач **кызыл** төш (АК: 39). Көрүп турганыңыздардай, бул жердеги кыргызча котормодо котормочулук этикетке туура келбеген географиялык кошумча маалыматтар да берилген.

Маалымат үчүн: 1790-жылы А. Тайтлердин «Котормонун принциптери» аттуу китебинде котормого коюлуучу төмөнкү талаптар көрсөтүлгөн:

1. котормо түпнусканын идеяларын толугу менен берүүгө тийиш;
2. котормонун стили менен баяндоо манерасы түпнусканыкындай болууга тийиш;

3. котормо түпнускадай эле жеңил окулууга тийиш [Абдиев, 2008: 5]
Адабиятчылардын айтымында которууда 3 нерсенин болушу котормонун адекваттуулугуна таасир берет:

1) текстин мүнөзү жана өзгөчөлүгү;
2) котормодогу жана түп нускадагы мезгил жана **географиялык** параметрлери;

3) чыгармадагы текстин жанрдык өзгөчөлүгү [Н.К.Курт, 2016: 598-601].

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров:

Эксперт Кадырбекова Памира Кадырбековнага сөз берилет.

Ф.и.д., проф. П. К. Кадырбекова:

Уважаемый председатель! Уважаемые члены диссертационного совета!
Разрешите зачитать заключение по диссертации Шариповой Чынар Раимбековны на тему: «Сравнительная парасинтагматическая характеристика русских, немецких и кыргызских колоронимов в повести Ч. Айтматова «Белый пароход» представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20- сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. И так:

Соответствие работы специальности, по которой дано право диссертационному совету принимать диссертации к защите.

Представленная к защите диссертационная работа Шариповой Чынар Раимбековны соответствует профилю вышеназванного диссертационного совета К.10.22 648. В диссертации проводится исследование цветообозначений - колоронимов в русском, немецком языках, их парадигматико-синтагматическая характеристика в сравнении с кыргызским языком, что отвечает паспорту и направлению специальности 10.02.20.

Диссертационная работа состоит из 3-х глав, выводов, заключения, и списка литературы 197 наименований, а также интернет ресурсов.

Актуальность работы заключается в том, что исследование перевода колоронимов в повести писателя-философа Ч.Айтматова «Белый пароход» с русского на немецкий и кыргызский языки позволит, по мнению соискателя выявить и обсудить отдельные новые вопросы и получить ранее неизвестные результаты. Я полностью не буду зачитывать.

Соискателем получены следующие научные результаты:

Результат 1. Диссертантом подробно описаны предыдущие исследования по сравнительно-сопоставительным работам. Глава первая. Параграфы (1.1, 1.1.1, 1.1.2, 1.3, 1.4, 1.5);

Результат 2. Диссертантом проанализированы этимология и семантика цветообозначений, даны эквиваленты в немецком и кыргызском языках, а также основные сходства кыргызских колоронимов в тюркских языках. Особое внимание уделено цвету *каг кара «черный». Определены эквиваленты колоронимов в 3х языках по имеющимся источникам. Глава вторая. Параграфы (2.3.2, 2.4.2. 2.4.3.5.)

Результат 3. Соискателем проведен анализ цветов “белый”, “красный”, “черный”, “желтый”, “серый”, “зеленый” и “коричневый” немецкого и кыргызского языков, в парадигматико-интагматическом плане, выявлены их сходства и различия, зависящие от языковой картины мира, Проведен их статистический анализ. Глава третья. Параграфы (3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7).

Оценка внутреннего единства и направленности полученных результатов на решение соответствующей актуальной проблемы, теоретической и прикладной задачи:

Работа построена логически правильно. Все главы подчинены общей проблеме и направлены на решение поставленной задачи. Выводы и результаты автора согласуются с общей целеустановкой работы. Общая целеустановка координирует структуру работы и обеспечивает её целостную организованность.

Соответствие автореферата содержанию диссертации

Автореферат соответствует содержанию диссертации, поставленной в ней цели и задачам исследования, а также имеет идентичное резюме на кыргызском, русском и немецком языках.

В диссертации имеются, однако, отдельные замечания недостатки и упущения:

1. В названии диссертации «Сравнительная парасинтагматическая характеристика русских, немецких и кыргызских колоронимов в повести Ч. Айтматова «Белый пароход». Слово “парасинтагматическая” представляется неудачной, т.к. нет такого термина. Следовало бы заменить его комплексом

“парадигматико-синтагматическая”. Следует отметить, что в результатах исследования, а также в заключении не упоминается об этом языковом явлении.

2. Положение второе. В художественном тексте колоронимы используются для описания внешнего вида различных веществ, предметов, явлений. Они также используются для определения эмоционального состояния людей, например: *покраснел, красный от гнева побелел. бозоруп отуруп калды, позеленел от ярости* и *посинел* т.д.

3. В диссертации примеры из повести занимают очень много страниц, тем самым отвлекается внимание от выявления научного результата.

4. Соискатель часто критикует переводчика и предлагает свои варианты перевода. Следует отметить, что исследование, как заявлено в названии диссертации, не имеет целью анализа переводов, а сравнительную парасинтагматическую характеристику цветовой лексики.

5. К сожалению, в диссертации нет результатов исследования по 3-ей главе!

6. Соискатель дает классификацию цветových названий, 1) эпитеты; 2) предметные (номинативные); 3) физико-химические; 4) мифическо-фантастические; 5) символические; 6) эколого-санитарные; 7) отрицательные оценочные; 8) положительные оценочные; 9) технолого-красочные; 10) политико-идеологические; 11) национально-этнические; 12) религиозные; 13) ареальные; 14) расовые и др. Но к сожалению, отсутствует их анализ.

7. С.84. К переводу “Арыба ак кеме! соискатель предлагает слово “Кутман таң”, которое является калькой с русского языка доброе утро, в то время как слово “Арыба” -это исконно кыргызское приветствие, (в этом контексте раскрывает суть движения парохода, который неустанно плывет).

8. С.113. Соискатель отмечает, что перевод выражения “*И побагровел вдруг*” на кырг. “*Бетине кан тээп, кар көк болуп чыкты*”, по немецки *glutrot* (правильный) - “*капыстан кызарып кетти*” было бы лучше”, в то время как “кызарып кетти” -*покраснел* имеет также и другое значение, например: “от стыда

покраснел”. Переводчик же передал правильно колороним *“Бетине кан тээп, кара көк болуп чыкты.*

9. Стр. 153. Соискатель отмечает, что выражение “прозрачно-зеленоватая река” переводится на кыргызский “көк кашка суу”, поэтому в кыргызском языке отмечается нулевой показатель, т.е. нет эквивалента. А ведь на кыргызском языке точно передано цветное обозначение реки.

10. В автореферате на русском языке стр.18 статистическая информация дана на кыргызском языке. Это лишнее, т.к. на русском языке есть эта информация.

11. В диссертации и авторефератах очень много орфографических ошибок в немецких примерах. Следует их устранить.

12. В резюме диссертации на кыргызском, русском и немецком языках надо исправить цель исследования со “сравнительного анализа перевода” на “выявление особенностей передачи колоронимов”.

13. Список опубликованных трудов (стр.6 диссертации) следует дать только в авторефератах.

Вопросы:

1. Чем объясняется смысловая несовместимость обозначений цвета в кыргызском языке по сравнению с русским и немецким языками?
2. Сколько процентов анализа цвета кара (черный) или пракорня *каг является Вашим собственным исследованием?
3. Какова цель парасинтагматической характеристики русских, немецких и кыргызских колоронимов? Выявленные

недостатки не превалируют над достоинствами исследования. Исходя из вышеизложенного, считаю, что диссертационная работа Шариповой Чынар Раимбековны на тему: «Сравнительная парасинтагматическая характеристика русских, немецких и кыргызских колоронимов в повести Ч. Айтматова «Белый пароход», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20- «сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» может рекомендоваться к защите после ее тщательного пересмотра, пояснения

конкретной роли парасинтагматики в исследований, существенной доработки и исправлений.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров: Анда эмесе эксперттин пикирине карата диссертанттын жообун угалы.

Издөнүүчү Ч.Р.Шарипова: Памира Кадырбековна жүйөлүү сунуштарыңызга жана пикириңизге чоң ыракмат!

1. «Парасинтагматикалык» деген термин жаңы термин эмес. Бир топ лингвисттер бул терминди өз эмгектеринде колдонуп келишкен:

1. Задорожный, М. И. Парасинтагматика как одно из отношений общего типа между лексическими единицами языка [Текст] / М. И. Задорожный // Изучение и преподавание русского языка в условиях двуязычия. Лексика и фразеология. – Фрунзе, 1983.

2.Зулпукаров, К.З. Падежная грамматика: теория и прагматика. – Санкт-Петербург, Ош, 1994. – С.61 (Глава II. Русские падежи в парасинтагматическом аспекте)

3.Зулпукаров К.З. Введение в русскую казуологию. – Бишкек,2001. (Парасинтагматические особенности косвенных падежей)

4.Абдраева, А. Т. Киргизские императивы-запреты в межкультурном и когнитивном рассмотрении [Текст] / А. Т. Абдраева, Н. О. Турганбаев, Д. Б. Мадаминова, З. М. Сабиралиева // Евразийское Научное Объединение. – 2021. – № 4-4(74). – С. 300-303. (3.10.3. Парасинтагматикалык критерий императивдерди ири блокторго кошот).

Изилөөнүн 3-4-жаңы илимий натыйжаларында, 3-баптын тыянагында, жалпы корутундуда, дегеле иштин практикалык бөлүгүнүн негизги өзөгүн парасинтагматикалык талдоолор түзгөн.

Туура айтасыз, адамдын эмоцияналдык абалын сүрөттөөдө колоронимдердин ролу чоң. Биз теманын актуалдуулугуна токтолгонубузда колоронимдердин пейзаж түзүүчүлүк мүмкүнчүлүктөрүн баса белгилегенбиз. Ал эми пейзаж – адабий көркөм чыгармада табият көрүнүшүн сүрөттөп, чыгарманын мазмунун, каармандардын түрдүү

кырдаалдардагы психологиялык абалын ачып берүүгө багытталат. Лирикалык пейзажда каармандын көңүл маанайынын абалы көрсөтүлөт. Мындай пейзаждык сүрөттөөлөр Ч. Айтматовдун биз иликтеп жаткан чыгармасында көп эле кездешет. (2-жобо: Көркөм текстте колоронимдер түрдүү заттарды сүрөттөөдө, алардын сырткы көрүнүшүн, адамдардын эмоционалдык абалын сыпаттоодо колдонулат. Аларды тилден тилге которуу сапаты котормочунун компетенттүүлүгүнө байланыштуу) – деп толуктоо киргиздик.

Бул боюнча колдонулган адабият (Яньшин, Р. О. Эмоциональный цвет [Текст]: эмоцион. компонент в психол. структуре цвета / Р. О. Яньшин. – Самара: Изд-во Самар. гос. пед. ун-та, 1996. — 218 с).

2. Диссертацияда колоронимдерге байланышкан мисалдар көп. Бирок алар жаңы натыйжаларыды алууда тоскол болбостон, тескерисинче парасинтагматикалык схема, формулаларды түзүүдө чоң жардам берди. Мисалы: К – К – К (86 санда), К – Ø – К (9 санда), К – Ø – Ø (2 санда), Ø – К – Ø (71 санда), Ø – Ø – К (1 санда), К – К – Ø (4 санда). Бул формулаларды биз үч тилдеги мисалдарды салыштыруунун натыйжасында иштеп чыгып, өз изилдөөбүздө колдондук. Мында кашанын ичиндеги сандардын көрсөткүчү, ошо формулага кирген мисалдардын саны.

3. Туура, эң алгачкы изилдөөлөрүбүздү баштаганда эле, бир тилден экинчи тилге которуудагы “котормо эркиндиги” сыяктуу маселелерге токтолдук. Алардын негизинде жүргүзүлгөн салыштыруулар кыргызча котормонун бир нече бөтөнчөлүктөрүн өзгөчө белгилөөгө негиз болду:

А. Орусча, кыргызча тексттерде шайкештик, өз ара адекваттуулук сакталган. Немисче котормо тыкан аткарылган.

Б. Кыргызча текст өтө эле эркин түзүлгөн, оригиналдан кыйла эле оолактап кеткендиги байкалат.

Колороним эмес сөздөрдүн маанисин өң-түс аталыштары менен берген учурлар арбын кездешет. Биз талдоодо котормого тыкыр карап, мындай эркиндик кетирилген жерлерин көрсөтүп, өзгөчө көңүл бурган

жокпуз, статистикага да мерчим менен киргиздик. Ошентсе да, котормо адистеринин көз карашы боюнча, адабий факторлорунун, котормодогу адекваттуулук даражасынын негизги критерийлери түп нускасы менен дал келүүсү керек.

4. 3-баптын тыянагы техникалык себептерден улам киргизилбей калган экен, эксперттин корутундусунан кийин оңдоп киргиздик.

5. Бул классификацияларга диссертациялык иштин 1-2-баптарында токтолдук, түстөрдүн теориясын берүүдө. Ал эми булардын ичинен изилдөөбүзгө тийешеси барларына, 3- бапта мисалдар аркылуу анализдер жүргүзүлдү.

7,8,9,- пункттагы мисалдарга карата жооп: Туура, бул сөздөрдү кыргыз улутундагылар же кыргыз тилин жакшы билгендер жакшы түшүнүшөт, а бирок көркөм тексттерди кыргыз тилинен түзмө түз которууга, түшүнүүгө аракет кылган, тилибизди билбеген, чет өлкөлүктөр үчүн бул нерселер татаалдыктарды жаратабы деген ойдомун. Темабыздын актуалдуулугунун дагы бир далили. Түстөр боюнча түшүндүрмө сөздүктөрдүн көбөйтүүнүн зарылчылыгын баса белгилеген мисалдар катары кароого болот.

10. Бул жерде диаграмма жана таблица тууралуу статистикалык маалымат кыргызча берилген экен, маалыматтын орусчасынын бар экендигин эске алып, эксперт менен макул болуп алып таштадык.

11. Оңдоого аракет кылдык.

12. Изилдөөнүн максаты - Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча колоронимдердин немис жана кыргыз тилдерине **которулушун** салыштырып талдоо, “выявление особенностей передачи колоронимов”- колоронимдердин берилишинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо 5-милдетте каралган.

13. Диссертациялык иштин киришүү бөлүмүндөгү апробациясы деген жерде жазылган болчу, алынды (сандык көрсөткүч калды), анын ордуна тема боюнча жасалган баяндамалар тууралуу маалыматтар жазылды. Макалалар

авторефераттын орусча, кыргызча варианттарында берилди.

Суроолорго жооптор:

1. Орус жана немис тилдерине салыштырмалуу, кыргыз тилиндеги түстөрдүн берилишинде өзгөчөлүктөр, дал келбөөчүлүктөр көп кездешет. Буга бир канча факторлор таасир этет. Мында менталитет, улут, социалдык абал, жаш, жыныс ж.б. бөтөнчөлүктөрдүн таасирин баса белгилесек болот. Ал эми көркөм тексттерде бул нерселер жазуучунун, котормочунун ой-жүгүртүүсүнө, көз карашына жана чеберчилигине байланыштуу болот.

2. **Kar* «кара» ункусунун азыркы кыргыз тилиндеги семантикалык жана сөз жасоочулук дериваттарын башка жакынкы, алыскы тектеш тилдердин материалдары менен салыштырып анализдөөдө, сөздүктөрдөн иргеп жазып чыгып, өз ара салыштырууда, жандаштырып талдоодо өз салымымды коштым. Бул боюнча авторлош болуп 2 макала жарык көргөн. Пландаштырууга жана макаланын алгачкы тексттин редакциялоого төмөндөгү авторлошторумдун кошкон салымдары өтө чоң.

1. Пракорень **kar* «черный» и его рефлексy в языках Евразии [Текст] / К. З. Зулпукаров, С. М. Амиралиев, А. К. Зулпукарова, Ч. Р. Шарипова // Евразийское науч. объединение. Актуальные вопросы развития науки в мире. – 2021. – № 4(74). – С. 310–314.

2. Некоторые трансформы пракорня **kar* «черный» в киргизском языке с точки зрения ностратики [Текст] / К. З. Зулпукаров, С. М. Амиралиев, А. К. Зулпукарова, Ч. Р. Шарипова // Евразийское науч. объединение. Актуальные вопросы развития науки в мире. – 2021. – № 4(74). – С. 314–317.

3-суроого жооп:

Орус, кыргыз жана немис тилдериндеги колоронимдерге парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөнүн жүргүзүлүшүнүн эң негизги максаты алардын окшоштуктарын, айырмачылыктарын эске алуу менен, колоронимдердин жаңы тизмесин, өз ара эквиваленттерин жана семантикалык шайкештиктерин аныктоо. Ал эми бул салыштыруулардын натыйжалары тексттин тилин изилдөөчүлөргө, сөз маданияты жана

стилистика боюнча сабактарда айлана-чөйрөнү сүрөттөөдө колоронимдерди колдонуу ыкмаларын үйрөнүүгө, көркөм чыгарманы тилден тилге которуу теориясын өздөштүрүүгө, орусча-немисче-кыргызча үч тилдүү, түшүндүрмө сөздүктөрдү түзүүгө өбөлгө боло алат.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров: Сөз кийинки эксперт ф.и.д., проф. Сайфулло Нурмухамедович Абдуллаевге берилет.

Ф.и.д., проф. Сайфулло Нурмухамедович Абдуллаев:

Урматтуу диссертациялык кеңештин мүчөлөрү, мен негизинен иштин жаңылыгына жана кемчиликтерине токтолуп кетсем:

1.Диссертациялык кеңеште корголо турган кандидаттык иштин адистикке тиешелүүлүгү.

Издөнүүчү Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч.Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темада 10.02.20 - салыштырма-тарыхый, типологиялык жана тектештирме тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши аталган адистикке туура келет.

Диссертациянын мазмунунда кездешкен айрым кемчиликтер.

1. Теманын аталышында парасинтагматикалык салыштыруу боюнча сөз жүрөт.А бирок жоболордо, натыйжаларда жана корутундуда парасинтагматиканы көрө алганым жок.
2. Диссертациянын мазмунунда темалардын жайгашкан беттеринде адашуулар бар , айрым шилтемелер так көрсөтүлбөй калган.
3. Авторефераттын орус тилиндеги вариантында, көптөгөн кемчиликтер, стилистикалык каталар кездешет. Кайрадан оңдоо иштери талап кылынат.
4. Иште стилистикалык жана техникалык айрым мүчүлүштүктөр орун алган.

Бирок бул сын-пикирлер корголуп жаткан диссертациянын мазмунуна, анын ийгиликтерине таасир этпейт жана диссертанттын мындан аркы иштеринде эске ала жүрүүсүн шарттайт.

Отурумдун төрагасы, ф.и.д., профессор К. З. Зулпукаров:

Эксперттин сын-пикирине карата жооп берип койуңуз.

Изденүүчү Ч. Р. Шарипова: Чоң ыракмат Сайфулла Нурмухамедович!

1. Туура, теманын аталышы айтып тургандай, парасинтагматикалык салыштырууларга басым жасалышы керек. Бирок, кечке парасинтагматикалык мисал ,анализ дей бергендин ордуна биз конкреттүү мисалдар, формулалар жана схемалар аркылуу көрсөткөнгө аракет жасадык. Анткени баарыңыздарга маалым болгондой, синтагматикалык өңүт морфема менен морфеманын, сөз менен сөздүн, сөз айкашы менен сөз айкашынын байланышын белгилейт. Парадигматикалык өңүт болсо, субъекттик же таандык маанидеги ат атоочтордун, бардыкты туюнтуучу предикаттардын, түстү атоочу сын атоочтордун жана түсү көрсөтүлгөн заттын аталыштарынын топторун түзөт. Буларды биз көрсөткөн мисалдарда кеңири кездештирүүгө болот.

2;3;4-кемчиликтер катары негизинен техникалык жана стилистикалык каталар көрсөтүлдү эле, алардын баарын оңдогонго аракет кылдык.

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Анда эмесе талкууга өтсөк, эксперттердин ой-пикирлери менен таанышып чыктыңыздар. Айрым кемчиликтери жоюлуптур, көңүлүнө алганы болуптур, макул эместери калыптыр. Кимде кандай сунуш-пикирлер бар?

Ф.и.д., проф. М. Ж. Тагаев: Биринчиден такташ керек колороним же колоронимби. Экинчиден парасинтагматический менен паравербальныйды аралаштырбашыбыз керек. Булар омоним сөздөр. Мага негизинен бул иш жакты, бирок авторефераттын 8-бетинде лексикалык парадигма боюнча так эмес маалыматтар бар экен муну оңдош керек. Анан ар бир түстүн аркасындагы дүйнөлүк образ бар экендигин баса белгилегим

келет. Жалпысынан алганда Чынар Раимбековна чоң иш жасаптыр, мен каршы эмесмин, коргоого сунушталсын!

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Урматтуу коллегалар, анда эки сунуш түштү. Биринчиси, ишти коргоого сунуштоо. Экинчиси, ишти кайра карап чыгуу тууралуу. Эксперттердин, сөзгө чыккандардын сунушу менен жетишпестиктерди, сунуштарды, кетирилген кемчиликтерди ондоо шарты менен коргоого сунуштоо; добуш берип коюнуздар.

Макул- 10 добуштан, каршы – жок, калыс-жок.

Жыйынтык боюнча, каршы, калыс-жок, бир добуштан коргоого сунуштоо боюнча добуш беришти.

Урматтуу коллегалар! Ишти коргоого сунуштагандан кийин, расмий оппоненттерди сунушташыбыз зарыл. Биринчи расмий оппонент ф.и.д., проф. П. К. Кадырбекова, экинчи расмий оппонент ф.и.к., доц. Орозбаева Гүлбарчын Абдимажитовна сунушталат. Жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин Котормо бөлүмү сунушталды. Добуш берип койсоңуздар.

Макул – 11 добуштан, каршы – жок, калыс – жок.

Төрага, ф.и.д., проф. К. З. Зулпукаров: Диссертанттын коргоосу 2024-жылдын 7-майында, саат 14.00гө белгиленет. Анда ушул сунуштарга добуш берип койсок.

Макул – 11 добуштан, каршы – жок, калыс – жок.

Ош мамлекеттик университети жана Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн К 10.22.648 диссертациялык кеңешинин отурумуну.

ТОКТОМ КЫЛАТ:

3.1. Шарипова Чынар Раимбековнанын “Ч. Айтматовдун “Ак кеме” повестиндеги орусча, немисче жана кыргызча колоронимдердин парасинтагматикалык салыштырма мүнөздөмөсү” деген темадагы 10.02.20 –

тектештирме тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши алдын ала коргоодон өтүү деп эсептелип, ачык коргоого сунушталсын.

3.2. Диссертациялык ишке жетектөөчү мекеме катары Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин Гуманитардык факультетинин филология бөлүмү, биринчи расмий оппонент катары 10.02.20–тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору, профессор Н. К. Кадырбекова, экинчи расмий оппонент катары 10.02.20–тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты, доцент Орозбаева Гүлбарчын Абдимажитовна бекитилсин.

Диссертациялык кеңештин төрагасы,
филология илимдеринин доктору, профессор

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Г. О. Ибраимова Г. О. Ибраимова